

ЉУБОМИРКА КРКЉУШ

МАЈСКА СКУПШТИНА – У СВОМ И НАШЕМ ВРЕМЕНУ

САЖЕТАК: Српски народни покрет 1848. започео је као одјек и део европске револуције 1848. године – његови циљеви били су укидање феудалних односа и грађанска равноправност, али у првом реду права народности и територијална аутономија. Без националних права и слобода била би илузорна сва индивидуална политичка права и слободе.

Мајска скупштина одржана је у Сремским Карловцима 1/13. и 3/15. маја. У њој су учествовали представници свих слојева српског народа – од црквених јерарха до сељака, десет до петнаест хиљада људи, из готово свих српских крајева. Изабрани су патријарх и војвода, српски народ проглашен је за политички слободан и независан, под Домом аустријским и круном угарском. Српску Војводовину чиниће Срем с Границом, Барања, Бачка с бечејским Дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат с Границом и Дистриктом кикиндским. Одлуке о проглашењу достојанства патријарха и војводе, слободе и права српског народа и оснивање Српске Војводовине донете су једногласно и једнодушно и одушевљено поздрављене.

Своје одлуке Скупштина је засновала на историјским правима – царским привилегијама и новим принципима либералне грађанске мисли – природном праву као основу и извору права човека, грађанина и народа, слободи, као највишем циљу и највећој вредности.

И самим својим саставом, одлукама које је донела, и начином на који је то учинила, Мајска скупштина је представила српски народ као јединствени политички субјект и политичку снагу. Скупштина је обележила почетак српског националног покрета као борбе за грађанска и национална права, представљала кључну тачку у формирању националне свести и велики корак на путу решавања

српског националног питања. Тада је српски народ формулисао свој национални и политички програм – равноправност српског народа и територијална аутономија у тадашњим околностима и државним оквирима, његово јединство и независност као крајњи циљ, слобода грађанина – појединца у свим њеним видовима. Тај програм у основи није мењан до краја постојања Монархије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Револуција 1848, Српски народни покрет, Мајска скупштина, Српска Војводина, српски национални програм.

Почетком 1848. у француској скупштини је један њен угледни посланик драматичним речима изразио осећаје које је делила већина Европљана: „Ми спавамо на вулкану... зар не видите како земља поново подрхтава? Дуже се ветар револуције, олуја је на помолу.” Догађаји који су уследили били су заиста бурни.

У историји модерног света било је већих револуција од ове, 1848. године, и много успешнијих од ње, али се ниједна није проширила брзо попут пожара, прелазећи границе и земље, па и океане. У Француској, изворишту и жаришту европских револуција, република је проглашена 24. фебруара. До 2. марта проширила се у југозападну Немачку, до 6. марта у Баварску, до 11. марта захватила је Берлин, 13. марта Беч, одмах затим Мађарску, а 18. марта Милано. У току неколико седмица ниједна влада на подручју које данас покрива десетак европских држава није се одржала. Револуција 1848. била је потенцијално и прва светска револуција, а у европској повести једино је она захватила и развијене и заостале делове континента. Била је то најраширенија и најмање успешна револуција. Шест месеци након почетка могао се са сигурношћу предвидети њен општи слом, осамнаест месеци након почетка сви срушени режими изузев једног су успостављени, а једини изузетак, Француска република, дистанцирала се колико год је било могуће од побуне којој је дуговала своје постојање. Револуција 1848. била је названа „пролеће народа”, али као и свако пролеће, није потрајала.

Земље захваћене револуцијом разликовале су се у погледу свог историјског наслеђа – друштвене, економске и политичке структуре. Основни принцип револуционарног грађанства, проглашен још у Француској револуцији, принцип народног суверенитета, допуњен је једим новим – националним суверенитетом. Револуција 1848. године увела је национално питање на велика врата у токове европске историје, у Европи је почело да се пробија начело народности, право народа на самоопредељење. Стога је разумљиво да је револуција са посебном жестином захватила велико вишенационално Хабзбуршко царство. Поред Немаца и Италијана, који су се борили да створе јединствене државе, Царство је обухватало

и велики број других народа, највећим делом словенских, који су захтевали националну равноправност.

Тако су токови револуција и њихова обележја били веома различити у земљама где су избиле. И у револуционарним покретима појединих народа било је различитих фаза, када су били делимично трансформисани и сами политички циљеви, а и путеви који су коришћени за њихово остварење.

Српски народни покрет 1848. започео је као јасан одјек и део европских револуција, о чему недвосмислено сведоче и прве политичке изјаве још мартовских дана, али и образложење циљева прокламованих на Мајској скупштини и одлука које је она донела. У марту и априлу 1848. настале су бројне петиције српског становништва у граничарским региментама, сеоским општинама и градовима. У њима су постављани првенствено захтеви социјалне природе – укидање феудалних, кметских односа и установљење политичких и економских слобода. Међутим већ тада се, а временом све јасније и прецизније, у захтевањима наглашавају права народности и територијална аутономија.

Српска, као и све друге народности, треба да буду признате на темељу слободе, једнакости и братства. На првом месту истиче се слобода, независност и целокупност српског народа, признање српског имена као народног имена и православља као ознаке вере. Везано са признањем народности, језика и ћириличног писма је и признање пуних права православној цркви и њеним верницима.

Срби желе да остану под аустријском круном, али захтевају сопствену територију, законско признање и утемељење целокупности српског народа и независну унутрашњу народну управу. У Српско војводство (ређе се помињала деспотовина) ушли би Срем, Банат, Бачка и Барања са Војном границом и дистриктима. Поглавар целог српског народа биће војвода, под којим ће бити српски магистрати и чиновници, као и војна сила. Законодавну власт имаће српски Сабор. Савез са другим аустријским народима утврдиће се на основу једнакости, слободе и братства.

У прогласу који је група новосадских грађана на челу са Ђорђем Стратимировићем упутила својим суграђанима 21. марта стоји:

Слобода кружи светом, она је и у нашој земљи подигла своје олтаре. Све запреке слободи су отклоњене, можемо се несметано борити за највиша добра човека и грађанина.

У прогласу се помињу и природна права народности и вероисповести. Иако се даље говори о нужности поштовања закона, истовремено се напомиње да ће они бити замењени бољим.

Проглас је штампан на три језика – српском, немачком и мађарском.

У мартовским данима 1848. године Срби су прихватили пароле и програме које су истицале вође мађарског покрета. Још на својим првим политичким скуповима, у Пешти 17–19. марта и потом у Новом Саду 27. марта, изражавали су пуну солидарност са мађарским револуционарним покретом и спремност да се заједнички, са „драгом браћом Мађарима”, боре за остваривање либералних циљева који су постављени, претпостављајући оправдано да ће либералне пароле које су свуда бучно истицане бити и остварене и да ће грађанске слободе и права обухватити и националне заједнице, а не само грађане – појединце. Без националних права и слобода била би илузорна сва индивидуална политичка права и слободе.

Припадници словенских народа Монархије, великим делом у статусу зависних сељака, кметова, били су спремни да се придруже Мађарима у борби за укидање феудалног система, за грађанска права и слободе, подразумевајући под слободом и национална права – националну равноправност, право употребе својих језика, народног имена и друго.

Међутим, чак ни мартовски омладинци и мађарски либерали у Будимпешти нису били спремни да немађарским народима признају било какву националну посебност. Мађарски револуционарни закони признавали су само индивидуална грађанска права, али не и права колективитета, народности.

Већ захтевања пештанских Срба, умерена у сваком погледу, окренута више прошлости него садашњости, изазвала су у мађарској јавности незадовољство, отпор и сумњичења за сепаратизам, чак и у круговима мартовске омладине, најреволуционарнијег дела мађарског покрета. Разлог њиховог незадовољства био је јасно изражен – Срби хоће да се испоље као *нација*, а у Мађарској постоји „само једна нација, а то је мађарска”, што значи да Србима (и другим немађарима) у Мађарској припада исто толико права као и Мађарима, али само као синовима мађарске „нације”. Сви учесници у мађарском покрету делили су исту мисао, прихватили јединствену доктрину о политичком народу полазећи од догме да је Угарска национална држава и имали једнак став према немађарским народима.

Учесници националних покрета немађарских народа убрзо су оценили и мартовске омладинце и мађарске либерале као националисте који су примењивали неједнаке критеријуме – нису признавали националну индивидуалност немађара и тиме јасно показали да – „без обзира на то колико се труде да ликвидирају

привилегован положај мађарског *ѿлемсѿва* – и сами настоје да очувају привилеговани положај мађарске *нације*”.

У почетку, у првим данима револуције и једни и други су се заваравали – Мађари да ће се народности задовољити индивидуалним политичким правима, а припадници народности да ће им Мађари признати национална права. Али већ током априла постало је јасно да се нова мађарска власт изграђује на националном принципу.

У разговору српске депутације са Лајошем Кошутом, неприкосновеним вођом мађарске револуције, дошло је до судбоносног преокрета у српско-мађарским односима. Кошут је одбио захтев да се Србима признају права као *народу*. У држави може бити само један политички народ – мађарски, а Срби треба да се задовоље стицањем пуне грађанске равноправности и грађанских слобода које ће их изједначити са свим осталим грађанима Угарске. Изјавио је у љутини да ће, уколико Срби остану при својим захтевима, то питање решавати мач.

* * *

О неуспеху своје мисије српска депутација је 20. априла обавестила народ окупљен у Новом Саду. Влада не признаје ни српске привилегије, па је настало потпуно ново политичко стање о којем цео српски народ треба да каже своју реч, али мађарске власти нису допустиле одржавање народне скупштине која би се о томе изјаснила, него само црквеног сабора. Неколико говорника указало је на намеру владе да помађаре Србе, о чему сведочи и увођење мађарског језика у српске црквене послове (обавезно вођење матичних књига на мађарском језику и учење мађарског језика у народним школама).

На то је огорчени народ из саборне цркве изнео матичне протоколе вођене на мађарском језику и спалио их. После тога, маса народа се упутила у Сремске Карловце. Од митрополита Рајачића захтевали су да се сазове велика народна скупштина. Мада је митрополит покушао да умири народ, предложивши да се пре сабора одржи нека врста припремног саветовања, био је приморан да се сагласи са тим да се скупштина одржи 1. маја у Новом Саду.

Скупштина је одржана у Сремским Карловцима 1/13. и 3/15. маја 1848. У Карловцима се окупило мноштво људи, из готово свих српских крајева. Поред изабраних депутата било је присутно много света и из других области Монархије, из Србије и Црне Горе, а број учесника процењује се на десет до петнаест хиљада. Окупила се омладина, великошколци, интелектуалци, свештена

лица, грађани (трговци и занатлије), граничари и сељаци. Било је и око две хиљаде Србијанаца и неколико Црногораца. На челу званичне српске делегације налазио се стари прота Матеја Ненадовић, учесник Првог српског устанка.

Свој говор на Мајској скупштини митрополит Рајачић започео је речима:

Народни на западу европејском родивши се покрет допрео је већ и до нашег благословенога и милога народа и отечества. Сви народи траже своја природна, обаче изгубљена или отета права, сви су се као из дубокога сна пробудили, спеше, да! и стреме се са свом силом да изгубљено нађу, а отето отму. Права свим народима обшта јесу: народност, језик, самосталност, вера, завичај, слобода мислити и мисли своје словом или писмом другима саопштити... И Србин, дакле, мора сва своја природна, политическа и верозаконна права, била она изгубљена или отета, натраг добити и уживати.

У говору на Мајској скупштини, који га је и прославио као говорника, протосинђел Никанор Грујић нагласио је нужност оживљавања народних права, избор војводе под чијим би се вођством усредоточиле народне снаге. У овом великом часу слободе, у новом свету, нагласио је, српски народ не сме да буде последњи, треба да буде велики, и да се слободан може упоредити са другим слободним народима.

Скупштина је 1/13. маја изабрала митрополита Јосифа Рајачића за патријарха, а пуковника Огулинске граничарске регименте Стевана Шупљикца за војводу. Наставивши рад 3/15. маја, донела је своје најважније одлуке – *српски народ је политички слободан и независан, под Домом аустријским и круном угарском. Стрем с Границом, Барања, Бачка с бечејским Дистрикцијом и Шајкашким байаљоном и Банат с Границом и Дистрикцијом кикиндским проглашени су за Српску Војводовину*. Проглашен је политички савез са Троједном краљевином Хрватске, Славоније и Далмације, с тим што ће се прецизнији услови тог савеза утврдити касније. Изабран је одбор (касније назван Главни одбор), као орган који ће руководити народним пословима. Проглашена је самосталност румунске народности. Одређене су депутације: прва која је требало да поднесе скупштинске одлуке владаоцу, друга да их саопшти Хрватском сабору и трећа, која ће учествовати на Словенском конгресу у Прагу.

О скупштинским одлукама народ је обавештен штампаним прогласом, на чијем почетку стоји:

Улисмо привилегијама живот и дадосмо писмену дух... Први пут појависмо се данас као Народ, од како смо као тај пре сто година појављивати се престали.

Какав је карактер имала Мајска скупштина и у чему је био значај њених одлука, које су пресудно утицале на даљи политички живот српског народа у Угарској?

У историји Срба у Хабзбуршкој монархији црквено-народни сабори били су једини облик политичког живота – највише политичко и црквено представништво српског народа. Порекло сабора је у скуповима најугледнијих представника цркве и народа, који су одржавани још под турском владавином, а представљали су и својеврсни наставак средњовековних државних сабора. Као обичајноправна установа пренети су сабори и у нову државу, а право њиховог одржавања потврђено је првом привилегијом цара Леополда I.

Међу њима се издвајају три сабора која су имала еминентно политички карактер: Темишварски сабор, Мајска скупштина и Благовештенски сабор. Мада је најважнији српски политички циљ – територијална аутономија – најпрецизније и најпотпуније био формулисан на Благовештенском сабору, карактер праве народне скупштине имала је само Мајска скупштина.

Она је била народна скупштина у пуном смислу те речи. У њој су учествовали представници свих слојева српског народа – од црквених јерарха до сељака. И поред тога што је неколицина угледних људи у српској средини, због опрезности, страха и неизвесности, као што често у таквим смутним временима бива, сматрала цео подухват опасним и неодмереним, учесници скупштине су све одлуке донели једногласно и једнодушно. Бурним овацијама и са одушевљењем поздравили су проглашење достојанства патријарха и војводе, слободе и права српског народа и оснивање Српске Војводовине. И самим својим саставом, одлукама које је донела, и начином на који је то учинила, Мајска скупштина је представила српски народ као јединствени политички субјект и политичку снагу.

Војнички сажето објаснио је разлоге одржавања Мајске скупштине и суштину њених одлука капетан Шајкашког батаљона Путник 18. маја у свом званичном извештају Славонско-сремској генералној команди, по чијем је налогу присуствовао скупштини. Српски народ је, пише он, био крајње огорчен поступцима Мађара, када су ови у следству својих саборских закључака године 1840. желели да наметну мађарски језик, тако што је наређено да се учи у српским народним школама и да црквене књиге на њему

буду вођене. Ово је темишварски епископ први прихватио и спровео, на највећу љутњу целог српског народа, јер се тиме желело да спроведе однарођивање и тако било запређено да ће Србима (као снажном племену) бити уништено још преостало најсветије право слободе вероисповести, црква и школе. Када данас у *целом свећу народи итраже своја ирава*, нагласио је Путник, веровао је и српски народ да може да наступи као нација, да би повратио права из привилегија која је некада имао. Због тога се народ окупио по опште изјављеној вољи, на саветовање, које је у Карловцима сазвао архиепископ и митрополит карловачки Јосиф Рајачић. Ова народна скупштина, састављена од опуномоћених представника целог српског народа, који живи у Хрватској, Славонији, Бачкој жупанији (и Шајкашком батаљону), Банату и осталој Угарској прогласила се за народни конгрес. Подвукао је одлуку скупштине да је српски народ политички слободан и независан под Домом аустријским и општом круном угарском. После прецизног навођења осталих скупштинских одлука, закључио је: „То је српска Карта” – Велика повеља слободе.

Два су темеља на којима је Мајска скупштина засновала своје одлуке. Сви дотадашњи српски захтеви образлагани су историјским правима – царским привилегијама с краја XVII и почетка XVIII века. Привилегије су Срби увек доследно тумачили као уговоре начињене са аустријским царем, уговоре које су склопили са владаоцем као организована заједница, народ, са својим старешинама, духовним и војним, својим магистратима и војном силом – као *Communitas Nationis Rascianae*. Током XVIII века привилегије су мењане и допуњаване, али тако што су права која су садржале условљавана, ограничавана и сужавана. На Скупштини је наглашено да српска права почивају на привилегијама и да се оне скупштинским одлукама само оживљују. У својим политичким захтевима Срби су се чврсто држали привилегија, не зато што су били конзервативни и подложни превеликом утицају своје цркве, као што су често били оптуживани, него због тога што је то био једини правни основ њиховог положаја и све мањих права.

Ипак, на самој Мајској скупштини превагу је стекла нова, либерална грађанска мисао, под чијом заставом су се подигли европски револуционарни покрети. Одлуке Мајске скупштине биле су у пуном складу са начелима којима су се 1848. руководиле и револуције у другим земљама. И у говорима који су на скупштини држани, и у одлукама које је донела и њиховом образложењу истакнути су принципи проглашени још у Француској револуцији, а оснажени и проширени 1848 – природно право као основ и извор права човека, грађанина и народа – слобода, као најопштији

и највиши циљ, у првом реду слобода народности, али истовремено и подједнако и људска и грађанска права.

Тај особени спој двају система организовања друштва и државе, на први поглед противречних: привилегијалних права као облика персоналних права својствених феудалном, сталешком систему, с једне стране и нових начела грађанског друштва – слободе, правне једнакости и равноправности с друге, био је нужна последица положаја српског народа у Хабзбуршкој монархији, али и специфичности самог настанка аустријске царевине и њене структуре. У току револуције 1848. године дошао је до пуног изражаја сукоб, у ствари судар принципа легитимитета на којем је Монархија почивала и принципа народности који је тада почео свој незаустављиви продор.

У говору на самој Мајској скупштини то двојство јасно је образложио један од њених најугледнијих учесника, Никанор Грујић, мада није припадао грађанству, оном друштвеном слоју који је 1848. године повео покрете у свим земљама где су се јавили, него црквеној јерархији:

Ми нисмо основали захтевања наша, нити ји оснивамо на праву историјском... нама су привилегије наше утолико само за основ служиле у послу нашем, што смо по њима могли слободно први корак учинити у самосталном нашем животу и њега оправдати. У осталом ово више нису времена историјски права и привилегија, ово су времена народности, којима се самосталност на природном праву народа... оснива и потврђује...

Већ у Грујићевој знаменитој беседи био је наговештен и крајњи, најважнији циљ српског Покрета, мада о њему није било, нити је у тадашњим околностима могло бити одређеније сроченог и изричитог помена у самим скупштинским одлукама. У говору је нарочито нагласио да је маја месеца 1848. српски народ после дугог времена поново иступио као Народ! Тај први дан месеца маја и први је дан српског народног живота! Духови славних предака налажу српском народу да уједини своје раздробљене и раскомадане делове који су се после несрећне косовске битке отуђили један од другог.

Одмах после Мајске скупштине, 18. маја, објављен је у *Вестнику*, тада једином листу који је у тек рођеној Војводици почео да излази, уводник под насловом „Шта је 1-га Маја, на Воскресеније Народни Србски Уговора, најважније, и сваког вниманија најдостојније било? –”. Описавши одушевљење које је владало, учеснике, ток скупштине, говоре и на крају избор патријарха и

војводе, запитао се уредник шта је од свега тога у ствари најважније.

Важан је избор војводе и патријарха, али је још важније то што је покренут дух народа, то што је народ изразио своју вољу! Дух народа оживотворио је слово историјских права. Поручује онима који буду чували завештање предака, оне уговоре који су сада предочени народу, да се од сада не одлучује ништа о народу, а против народа!

Ипак, оно што је сматрао за најважније записао је на крају:

Најважније је, – зашто свети истину да имајмо? – то, што су данас сами они – који су са ћесари уговорали, оне исте главе, оне исте њрси, оне исте крејке мишце, оно исто светило оружје. – све боље и верније сачувано нешто у нас, – амо ирешли и од нас ствари, ствар као своју направили, Србијанци то уговоривши, Србијанце за преварене држе и они појрана њрава из зроба зову. Зашто масом дођоше, видишце, зоворишце, и воздух њуцњавом узмутишце.

На Мајској скупштини учествовали су Срби из готово свих крајева где их је и било, показало се јединство српског народа са обеју страна река, оностраног и ононостраног српства, показало се јасно да у судбоносним тренуцима борбе за слободу јединство народа представља неминовни услов и једини прави пут да се она и освоји.

* * *

Двор није признао ни српску скупштину ни њене одлуке, те су Срби били сматрани за побуњенике и од стране двора и од Мађара. Мађарској влади била је предата и управа над Војном границом, која је била до тада потчињена непосредно двору. И пре одржавања Мајске скупштине мађарска влада спроводила је репресије против Срба увођењем преког суда, а Мајску скупштину је прогласила за незакониту и њене одлуке за неважеће.

Главни одбор почео је да делује одмах после Скупштине. Први његови кораци били су оснивање нових, народних органа власти, народних одбора и пододбора. Припадницима несрпских народности упутио је прогласе, објашњавајући одлуке Скупштине и њене циљеве. Проглас румунском народу завршен је речима:

Сви народи треба да су слободни, као што сви људи треба да су као људи слободни. Сви народи треба да су међу собом једнаки, били они мали, или велики, слаби или јаки, као што сви људи треба да су једнаки били они мали, или велики, богати или убоги!

Оценивши да је оружани сукоб са Мађарима неизбежан, Одбор је упутио позив свима за оружје способнима да се припреме, изаберу себи старешине и дођу у Карловце, а граничарске официре и војнике позвао да бране српску народну ствар и цара. Напад на Карловце предузет је на заповест команданта Петроварадинске регименте Храбовског, на други дан Духова, 12. јуна. Несразмерно мањим снагама, до тада окупљеним у Карловцима, напад је био одбијен. Напад на Карловце значио је почетак српско-мађарског рата. Срби су водили рат ради извојевања посебне Војводине, очувања своје народности, цркве и језика. Мађари су сматрали Србе за издајнике, које треба уништити.

После напада започело је масовно окупљање народа и организовање народне војске. Народној војсци придружиле су се читаве граничарске јединице и Срби официри у Граници, што је допринело и њеној већој снази и бољој организацији. Војска се окупљала у војним логорима. За привременог команданта српске војске, до доласка војводе Шупљикца, именовано је Главни одбор Ђорђа Стратимировића, под чијим је вођством српска народна војска извојевала низ сјајних победа.

* * *

Приморани да борбу за слободу и равноправност, за одбрану и очување своје народности, поведу и оружаним путем, Срби у Јужној Угарској нису били препуштени само својим снагама. Већ на самом почетку Српског народног покрета, марта месеца четрдесет осме писао је Јанко Шафарик у извештају српској влади о приликама у Срему, Бачкој и Банату: „На Србију су све очи окренуте и сви од ње велико дело исчекују.”

На Мајској скупштини било је много омладинаца из Србије, међу њима и Јован Ристић и Јеврем Грујић, тада ђаци београдског Лицеја, а будући истакнути српски државници. Из Карловачког војног стана упутио је Јеврем Грујић 10. августа „позив на младеж у Србији”, нарочито намењен члановима „Дружине младежи књажевско-српског лицеума” да се придруже борби за српску слободу. Позив је завршио ватреним родољубивим речима: „Ко остане вратиће се са чашћу да би могао напред ићи, а ко падне, погинуо је као јунак, као Србин за род, за милу народност српску.”

Обојица су и сами активно учествовали у борбама као добровољци. О томе какав је био одјек збивања у Војводини и Кнежевини Србији записао је касније Јован Ристић: „Учешће Срба из кнежевине у судбини Срба угарских било је толико, да се сваки

успех и сваки пораз на левој обали Саве и Дунава осећао дубоко у самом срцу Шумадије.”

Од првих дана маја добровољци су прелазили појединачно, а већ у јуну је почело организовано упућивање, на чему се нарочито ангажовао Илија Гарашанин. Од августа је на челу добровољаца био државни саветник Стеван Петровић Книћанин. Без њихове помоћи српска народна војска тешко би успела да се супротстави мађарској војсци, несразмерно бројнијој и боље наоружаној и опремљеној. Српски покрет у Јужној Угарској имао је у Србији снажну подршку – војну, финансијску и моралну. Вође Покрета одржавале су сталне контакте са српском владом и државницима Кнежевине Србије. Нису предузимали ништа ни решавали важна питања док о томе нису претходно чули мишљење српске владе.

У говору којим је отворио Септембарску скупштину 1848. године, патријарх и управитељ народа Јосиф Рајачић одао је признање помоћи коју је Српском народном покрету пружила Кнежевина Србија:

У трудном походу војеном, с благодарностију признати ваља, да не би смо могли далеко, а можда ни првог корака учинити, да нам браћа Србљи Књажевства Србског у помоћ притекли нису... От стране моје, као привременог Управитеља, и от стране Главног Отбора остаје им вечни дуг благодарности. Уверен сам да Славна Скупштина иста чувствованија дели.

Најпредак, лист „демократске интелигенције”, други српски лист који је излазио у Војводини, објавио је 21. децембра вест о сахрани војводе Шупљикца. Војвода је преминуо убрзо по дочеку групе србијанских добровољаца, а његове последње речи биле су: „Нек види Европа како брат брату помаже.”

Као што су у току Првог српског устанка Срби из Аустрије помагали устаницима у борби за ослобођење од османске власти, тако су добровољци из Србије 1848. и 1849. свесрдно помагали својим сународницима у настојању да одбране и сачувају Српску Војводину коју су прогласили.

* * *

С друге стране, помоћ коју су Срби из Кнежевине Србије пружили својим сународницима и њихово непосредно учешће у тешким борбама вођеним 1848–1849. године били су од немалог значаја и за саму Кнежевину.

Сводећи постигнућа протекле године, београдске *Србске новине* су у броју од 1. јануара 1849. године забележиле:

Из свега тога дипломација сада је већ јасно увидела, да Србија има велики уплив на племена околостојећа, да окром уплива има и воље, да јим помогне, а окром воље и моћ, да ји одржи. Тим она постаје и у општем мњенију, као што је до сада у самом делу била, једна од најважнији точки на истоку, коју дипломација у будућим својим политичним комбинацијама у овим странама неће никако, нити може из вида изгубити.

„У историји препорођења наше младе државе државе обележава година 1848-ма ново доба међународног живота њеног”, записао је Јован Ристић 1887. године у својој студији о спољашњим односима Србије. Тада је Србија први пут изишла из својих географских граница у шири свет и, као држава, дошла у додир са другим државама.

Угледни француски историчар Сан-Рене Таљандије, члан Француске академије, а од 1870. године и дописни члан Српског ученог друштва написао је да је до тада Србија од себе давала знаке живота само као саставни део Османске царевине, а „...први пут је 1848. она узела учешћа у спољашњим догађајима, вршила право мира и рата у своје властито име, извршила дело суверенства”.

Тако се показало да је Српски народни покрет имао велики утицај на цели српски народ. Четрдесет осма је одиграла значајну улогу не само у развоју националне свести и настанку политичког програма Срба у Јужној Угарској, него је искуство револуције допринело и развоју српске државности, представљало и крупан корак на путу вазалне Кнежевине Србије ка већој самосталности.

* * *

У погледу Српског народног покрета 1848. године, од самог времена његовог догађања, у мађарским политичким круговима, у европској јавности и у познијој историографији преовлађивало је мишљење да је Покрет имао контрареволуционарни и реакционарни карактер. Такви ставови заснивани су искључиво на чињеници да су се Срби тада борили против Мађара, а у демократским круговима већине европских земаља владало је уверење да је мађарски покрет имао истински револуционарни карактер.

Када је реч о српским очекивањима од самог почетка, од мартовских дана, и о уверењу да се у Мађарској ради о револуцији која ће и појединцима и свим народима донети слободу, отрежњење

је наступило врло брзо. Трагични ток каснијих догађаја – крвави рат између Срба и Мађара и тешка борба за очување не само елементарних права народа већ и самог његовог опстанка донели су српском народу осуду и жиг контрареволуционарности, чак и у редовима тада најлибералнијих и најреволуционарнијих европских мислилаца.

Приликом покушаја да се донесе суд о њиховој револуционарности или контрареволуционарности, мора се имати у виду необично комплексан карактер мађарског и покрета других народа у Монархији 1848–1849. године, тешко размрсиве линије социјалних и националних чинилаца тих покрета, када су у појединим фазама у први план избијали различити друштвени слојеви који су у њима учествовали и њихови не увек јединствени циљеви. Они су тешко могли да се пореде са друштвом тадашње Француске, што би допуштало и да се пореде политички програми и политичке идеологије револуционара, као и појмови који су их дефинисали. Тако је објашњива и чињеница да ни највиспредији политички мислиоци тога времена и најслободоумнији духови нису ни имали могућности нити су били у стању да сагледају све чињенице и донесу основане судове.

Један историчар револуција то је кратко резимирао: „Бити револуционар 1848. значило је исто што и бити против словенских националних тежњи, а пређутни сукоб између ’прогресивних’ и ’реакционарних’ народа много је допринео пропасти револуције 1848.”

Српски народни покрет био је неоспорно револуционаран. Јер, од формулације „револуционарног маркиза” Кондорсеа па до савремених аутора, револуција се дефинише као освајање слободе. Тежња ка слободи, ка њеном освајању или проширивању заједничка је свим револуцијама. Према томе, слобода као циљ суштинско је обележје револуције.

Србима је пребацивано да народност цене више од слободе. Априла 1848. године Ђуро Даничић је у писму Јустину Михаиловићу писао како је у неким новинама речено: „...да је слобода преча од народности. Ја не бих рекао да је тако. Помислите шта би било да су Срби на Косову народност изгубили место слободе. Слобода се може кад год добити кад се изгуби, али кад се народност изгуби никад се не може добити. Народност може без слободе опстати на свијету, али слобода без народности не може се ни помислити.”

То што су Срби осећали да им је угрожен и национални идентитет и сам опстанак као народа и у политичкој борби на прво место, као најпречу потребу истицали одбрану своје народности,

била је неминовна последица политике која је вођена у Монархији. Осамсто четрдесет осме је тада двадесетдогодишњи Милетић јасно указао на дволичну политику оних који су настојали да увере Србе да треба да се задовоље личним, грађанским слободама, и да их убеди да су њима апсорбована национална права, која су према томе сувишна:

Сад питам ја подмукле немачке и мађарске назови-космополите и демократе, који Славене пред светом оцрнише, да народност више него слободу цене, питам их, каква је то слобода, што учини, да Немци пожелише једну и слободну Немачку, Талијани једну и слободну Италију, Пољаци једну и слободну Пољску? Ако је то сама слобода људи као државних грађана, и ако им је она довољна, зашто они пожелише из неприродног свог сајуза државног у природни сајуз раскомаданог народа свог прећи? Не би ли могли грађанску слободу и у садашњем сајузу државном уживати? Па зашто не? Јербо су ради не само као поједини људи и државни грађани него и као народ слободни бити; а то је оно, што и ви радите, а нама за зло примате.

Користећи искључиву политику мађарског вођства бечки двор је народностима понудио помоћ, држећи се своје старе, али увек делотворне политике; непогрешиво је одржавао и подстицао непомирљивост елементарних интереса својих народа, изградивши до савршенства тактику владавине, која ће постати пословишна и која ће обезбедити дуговечност Монархије. Неке од њих (народности), или бар њихове вође, сматрали су царство привлачнијим од судбине коју би им донео експанзионистички национализам попут немачког или мађарског. У таквим условима настала је и позната изрека чешког политичара Франтишека Палацког, да би Аустрију требало измислити када не би постојала.

Срби у револуцији нису били пуко оруђе бечке камариле, како су их оптуживали мађарски писци. Српски народни покрет није имао никаквих веза са Аустријом. Аустрија је осуђивала Србе, одбијала њихове захтеве и помагала Мађарима да угуше српску револуцију. Српска Војводина, проглашена и изграђена у току револуције, није могла да се супротстави аустријској царевини, која је Србе третирала као помиловане побуњенике. У септембру, када је рат између Срба и Мађара већ увелико трајао, Аустрија је почела поход против мађарског устанка. Тако су се тада интереси српских устаника и Аустрије случајно и без претходних веза и договора подударили, те су се Срби и Аустрија у том тренутку нашли на истом фронту према Мађарима.

То је значило само да су у револуцији 1848–1849. интереси српског народа и аустријске монархије били брањени истим начином, борбом против истог непријатеља који им је, ипак, угрожавао различита добра и на различит начин. Када је борба завршена, престало је и благонаклоно трпљење српског народа од стране Аустрије.

Колико је случајно било поклапање интереса устаника и Аустрије – и то само с обзиром на Мађаре – тачно су запазили још и Илија Гарашанин и Светозар Милетић. Гарашанин је писао Книћанину 10. марта 1849. године, одговарајући га од намере да тражи пријем код аустријског цара:

...нека Цар и његова околина знаду да сте ви народ Србски на тој страни подпомагали, а не њега, и своју ползу ако је у том нашо, нека случају препише, а не вашој намјери...; и по томе боље је да се може народ Србски вашом заслугом противу цара послужити, нежели Цар противу народа... Чест ваша и народа овдашњег, а интерес, чини ми се, народа тамошњег изискује да ви овај корак ни пошто не чините, особито сада кад тај цар, кому ви на подвореније оћете да идете, тако подло, с народом поступа, за који народ сте ви толике жртве чинили...

А Милетић, двадесет и пет година касније, када су се догађаји могли посматрати већ из извесне историјске перспективе, тврди:

Почетак је српског народног покрета чисто народног значаја био, извор и корен му је био једино у свести народа о своме праву и у дужности самоодбране... Интереси народа и династије сусрели су се у том рату на истоме путу. То је све.

* * *

Српски народни покрет, у крилу четрдесетосмашке „промашене револуције”, у констелацији односа у самој Монархији и прилика у Европи није имао никаквог изгледа да постигне своје циљеве. Завршетак револуције донео је Србима, по познатим Милетићевим речима, као награду оно што су Мађари добили као казну: најпре опасно стање, па онда апсолутизам, стегу и прекомерне терете. Царским патентом 18. новембра 1849. основано је Војводство Србија и Тамишки Банат, посебна административна област, која није била ни српска ни аутономна. Њено трајање поклапа се са периодом потпуне централизације државе – тзв. Баховим апсолутизмом. Криза Монархије крајем педесетих година

приморала је двор на реформе и уступке, а један од најкрупнијих уступака датих Мађарима било је укидање и таквог Војводства Србије и Тамишког Баната и успостављање интегритета угарских земаља у децембру 1860.

Покрет је однео много жртава. Исход крвавог рата била су, поред бројних изгубљених живота, и огромна материјална разарања, чије су последице биле дуготрајне, и од којих се народ није брзо ни лако опоравио. Међутим, по речима двојице знаменитих историчара, „ни поражене револуције не губе све своје тековине и не пролазе без дубоког трага”, а „1848. није била само кратка историјска епизода без последица. Премда промене које је донела нису биле оне које су револуционари желели, а није их ни лако одредити у оквирима политичких режима, закона и институција, оне су ипак биле дубоке”.

Одлуке Мајске скупштине и краткотрајно фактичко постојање Српске Војводине 1848–1849. године били су темељ политичких програма који ће настати у следећим деценијама, када буду друштвено и политички стасали они слојеви српског друштва који су могли са пуном снагом да изнесу идеје чија је клица никла у току Пролећа народа, али тада још није имала услова и да се развије.

Прави носиоци либералних и демократских схватања нису у току четрдесет осме били, нити су могли бити вође Покрета – ни патријарх Рајачић ни Ђорђе Стратимировић. Основне тачке српског политичког програма уобличио је у својим погледима на тадашње догађаје и судбину српског народа и његове перспективе млади Светозар Милетић. Истакао је и јасно артикулисао став да слобода подразумева не само слободу појединца, личности него и заједница, колективитета, грађанска права и слободе и права националних заједница – принципе који ће у потоњим деценијама бити уграђени у српске политичке програме.

* * *

И Благовештенски сабор 2. априла 1861. године, „последњи парламент оностраног српства”, засновао је своје одлуке на тековинама 1848 – захтева се посебна територија, организована на националној основи и аутономија. Аутономна српска територија под називом Војводина српска обухватала би провинцијални и граничарски Срем, доњу Бачку са Шајкашком, Банат са Војном границом. На тој територији би постојала самостална српска политичка организација. Закључци Благовештенског сабора наишли су на једнодушно противљење свих политичких фактора у Угарској.

Иако нису испуњени, имали су изузетан значај за даљи политички развој Срба у Угарској, и остали до краја њихов политички програм.

Национални покрет који је Милетић повео после 1860. конституисао се у политичку странку, Српску народну слободоумну странку 1869. године у Великом Бечкереку, када је странка донела и свој програм. Његова садржина се заснивала на одлукама Благовештенског сабора, а странка се залагала за начело равноправности и аутономију свих народа у Угарској, а против Аустро-угарске нагодбе.

* * *

Све то било је наслеђе буне 1848. и њених резултата који су у свести оностраног српског народа оставили дубок и трајан траг. Осамсто четрдесет осма показала је несумњиво постојање српског народа као нације, подстакла и ојачала осећање припадности јединственом српском националном корпусу и поставила чврсте основе политичког програма Срба у Јужној Угарској.

Мајска скупштина обележила је почетак српског националног покрета као борбе за грађанска и национална права, представљала кључну тачку у формирању националне свести и велики корак на путу решавања српског националног питања. Тих мајских дана је српски народ у мало речи, али *поједино*, формулисао свој национални и политички програм – равноправност српског народа и територијална аутономија у тадашњим околностима и државним оквирима, његово јединство и независност као крајњи циљ, слобода грађанина – појединца у свим њеним видовима. Тај програм у основи није мењан до краја постојања Монархије.

Осамсто четрдесет осма је, иако касније, уродила својим плодом и жртве српскога устанка нису биле узалудне. Политички циљеви који су тада били постављени нису били достигнути за време живота у Хабзбуршкој монархији. Тек у време њене пропасти, на једној другој Великој народној скупштини, у другачијим историјским околностима остварен је највиши циљ – могућност да народ самостално одлучи о својој будућности и нађе се, као слободан народ, у својој држави. „Један од главних плодова устанка из четрдесетосме јесте преврат од 1918-е у Војводини. Без 48-е осамнаеста се не да замислити”, записао је Васа Богданов.

У томе закључку садржан је и одговор на питање шта за српски народ и данас значе догађаји 1848. и 1849. године, Мајска скупштина и њене одлуке и постојање Српске Војводине. Они нису само историјско сећање на време Буне, на народ који ју је подигао,

њене вође, победе, јунаке, поразе и жртве. Они чине битан елемент политичке свести оностраног српског народа, али су чврсто уграђени и у темеље државног оквира у којем живи и чијем је стварању дао огroman допринос.

Ако се данас упитамо да ли су и у коликој мери актуелна начела која су проглашена на Мајској скупштини и политички програм који је на њима заснован, утврдићемо без икаквог двоумљења да јесу. Докле год у људском друштву слобода буде представљала највишу вредност – слобода човека, појединца и колективитета, народа – неће бити ни превазиђено ни застарело оно што је у прогласу Главног одбора било записано:

Сви народи треба да су слободни, као што сви људи треба да су као људи слободни. Сви народи треба да су међу собом једнаки, били они мали, или велики, слаби или јаки, као што сви људи треба да су једнаки били они мали, или велики, богати или убоги!*

Др Љубомирка М. Кркљуш
Матица српска, Нови Сад
Секретар Одељења за друштвене науке
ljkrkljus@sbb.rs

* Предавање одржано у Матици српској, поводом обележавања 170. годишњице Мајске скупштине, у Новом Саду, 29. маја 2018. године.